

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

ПОПОВИЧ ІГОР СТЕПАНОВИЧ

УДК 159.923.2:378(477)

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОЧІКУВАННЯ
В МІЖОСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ У ГРУПАХ КУРСАНТІВ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ**

Спеціальність

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології ім. Г.С.Костюка АПН України, лабораторія психології особистості ім. П.Р.Чамати

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Боришевський Мирослав Йосипович, завідувач
лабораторії психології особистості ім. П.Р.Чамати Інституту
психології ім. Г.С.Костюка АПН України

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Костицький Михайло Васильович, професор кафедри
філософії права і юридичної логіки Київського
Національного університету внутрішніх справ України
кандидат психологічних наук, доцент
Слободянюк Ігор Антонович, декан факультету психології
та соціальної педагогіки, завідувач кафедри загальної та
практичної психології Київського міського педагогічного
університету ім. Б.Д.Грінченка

Захист відбудеться «21» лютого 2008 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології АПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології АПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

Автореферат розісланий «19» січня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Жадан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми визначається закономірним посиленням уваги сучасної соціально-психологічної теорії до дослідження суб'єктивної реальності людини. Особливе місце в цих дослідженнях посідають соціально-психологічні очікування, що мають інтеграційний та регулятивний вплив на характер міжособистісної взаємодії у малій групі. Проблема оптимізації соціально-психологічних очікувань в міжособистісній взаємодії у групах курсантів закритих навчальних закладів набула особливої актуальності в умовах демократичних перетворень, що відбуваються в Україні. Очікування випускників середніх навчальних закладів почасти не співпадають з реаліями взаємин у групі курсантів, чітко регламентованих статутом, що породжує додаткові конфлікти. Окрім того, демократичне суспільство висуває нові вимоги до комунікативних вмінь правоохоронця, його толерантності, здатності до саморегуляції тощо, які розвиваються, у тому числі, й через оптимізацію очікувань курсантів в міжособистісній взаємодії.

Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань є важливим складником у системі підготовки спеціалістів-правоохоронців. Отримані знання, навички конструктивної міжособистісної взаємодії, вміння планувати, прогнозувати перебіг подій, поєднувати толерантність і вимогливе ставлення до учасника взаємодії, узгоджувати власні дії з діями інших членів, зокрема оперативної, слідчої групи – позитивно впливають на рівень сформованості саморегуляції, підвищують психологічну готовність молодого фахівця, сприяють стабілізації соціально-психологічного клімату на майбутніх робочих місцях. Від узгоджених дій членів оперативної, слідчої групи, районних відділів міліції залежить не тільки результат виконання завдань, розкриття злочинів, а й, в екстремальних, складних умовах, – життя кожного правоохоронця.

Соціально-психологічним очікуванням, експектаціям приділялася увага в контексті теорій ролей (Г.Блумер, П.П.Горностаї, Е.Гоффман, М.Кун, Дж.Мід), соціального наочіння (А.Бандура, О.А.Коновалова, Дж.Роттер), групових норм

(Р.Дарендорф, Дж.Джібс, Т.Парсонс, Т.Шибутані), соціалізації (Т.Парсонс, Т.Шибутані), функціонування груп та міжособистісного сприймання (Дж.Бегбі, М.Л.Гомелаурі, Г.Д.Долинський, О.О.Єршов, Е.Н.Лінчевський Дж.Хетфілд, Р.Хьюсман). Соціально-психологічні очікування, сподівання в учнівських групах висвітлено такими науковцями як М.Й.Боришевський, Я.Л.Коломінський, Н.В.Кузьменко, С.Є.Кулачківська, О.Ю.Осадько, С.П.Тищенко. Соціально-психологічні очікування в контексті самосвідомості особистості вивчали: М.Й.Боришевський, Н.Й.Гуткіна, І.С.Кон, С.П.Тищенко, Т.Шибутані.

Соціально-психологічні очікування потребують детального дослідження в контексті самосвідомості особистості у взаємозв'язку з такими складовими як самооцінка, домагання, особистісна рефлексія, настановлення, ціннісні орієнтації. Не менш важливим є розгляд цього феномену в міжособистісній взаємодії малої навчальної групи, зокрема, у взаємозв'язку з такими феноменами: групові норми, соціальна рефлексія, соціальні настановлення, роль, статус.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження входить до плану науково-дослідних робіт Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України за темою «Психологічні закономірності становлення та розвитку духовності особистості» (номер державної реєстрації 0101U000107).

Мета дослідження полягає у теоретичному і емпіричному обґрунтуванні особливостей співвідношення соціально-психологічних очікувань та міжособистісної взаємодії у групі курсантів вищого навчального закладу, а також визначенні психологічних засад оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань.

Гіпотези дослідження: змістові характеристики та рівень сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів впливають на міжособистісну взаємодію їхньої групи; розвиток соціально-психологічних очікувань стабілізує соціально-психологічний клімат малої групи, підвищує результати навчально-професійної та службової діяльності курсантів.

Для досягнення поставленої мети та перевірки гіпотез були сформульовані наступні **завдання дослідження**:

1. Визначити критерії, рівні сформованості соціально-психологічних очікувань в міжособистісній взаємодії у групі курсантів.
2. Дослідити змістові характеристики соціально-психологічних очікувань курсантів на кожному році навчання.
3. Виявити характер взаємозв'язку міжособистісної взаємодії із специфікою соціально-психологічних очікувань курсантів.
4. Визначити психологічні засади оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань в міжособистісній взаємодії у групі курсантів.

Об'єкт дослідження – міжособистісна взаємодія у групі курсантів.

Предмет дослідження – соціально-психологічні очікування курсантів як чинник міжособистісної взаємодії.

Методи дослідження складають дві групи. До першої увійшли методи, за допомогою яких вивчалися соціально-психологічні очікування як складова самосвідомості особистості курсанта, зокрема: теоретичний аналіз, цілеспрямоване спостереження, бесіда (з курсантами, командирами, начальниками курсів). Дослідження самооцінки, рівня домагань як критеріїв соціально-психологічних очікувань, здійснювалося за допомогою опитувальників (методика «Дослідження самооцінки особистості» в інтерпретації Т.І.Пашукової та методика «Дослідження рівня домагань» з використанням моторної проби Шварцландера). До другої групи увійшли методи дослідження соціально-психологічних очікувань як феномена міжособистісної взаємодії, а саме: соціометрія, шкала прийняття як метод вивчення взаємовідносин (М.Н.Корнєв, А.Б.Коваленко), психодіагностика колективу (А.В.Петровський, В.В.Шпалінський), метод організації експериментальних ситуацій. Дослідження коефіцієнта очікувань, рівня адекватності самоочікувань, як критеріїв соціально-психологічних очікувань, здійснювалося за допомогою авторської розробки соціометричного типу «Експектометрії». Такий підхід до організації експерименту забезпечував його логічну послідовність та систематичність

проведення і, що не менш важливо, достатню кількість та інформативність отриманих експериментальних результатів. Нами було застосовано психолого-педагогічний експеримент (пілотажний, констатуючий, формувальний та контрольний етапи). Для статистичної обробки даних використано такі методи: λ -критерій Колмогорова-Смірнова, U-критерій Манна-Уїтні, t -критерій Стюдента, T-критерій Вілкоксона, коефіцієнт рангової кореляції r_s Спірмена. При статистичній обробці отриманих даних ми використали комп'ютерну програму SPSS v.11.5.

Наукова новизна отриманих результатів: визначено критерії соціально-психологічних очікувань курсантів в міжособистісній взаємодії у малій групі; виокремлено рівні сформованості соціально-психологічних очікувань; досліджено змістові характеристики соціально-психологічних очікувань на кожному році навчання; з'ясовано психологічні механізми впливу соціально-психологічних очікувань на процес міжособистісної взаємодії у малій групі.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що використання розробленої комплексної програми оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань в міжособистісній взаємодії у групі курсантів дасть змогу суттєво покращити змістові характеристики міжособистісної взаємодії, стабілізувати соціально-психологічний клімат групи, підвищити показники навчально-професійної і службової діяльності, сприяти формуванню високого рівня саморегуляції поведінки курсанта. Результати дослідження можуть бути корисними в роботі психологів, кураторів груп, командно-офіцерського корпусу вищих навчальних закладах МВС України.

Результати дослідження можуть використовуватися при створенні нових посібників та в процесі викладання психології, педагогіки і науково-практичних основ виховання у вищих закладах освіти.

Запропонована комплексна програма оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань в міжособистісній взаємодії у групі курсантів проходила апробацію у Херсонському юридичному інституті Національного університету

внутрішніх справ України. Розроблена програма позитивно оцінена експертами вищих навчальних закладів МВС України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертаційної роботи були представлені на: Міжнародній науково-практичній конференції «Спадкоємність та інновації в українській психологічній науці» (10–12 жовтня 2002р., м.Київ – м.Хмельницький – м.Кам’янець-Подільський); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми практичної психології в системі освіти» (12–13 лютого 2003р., м.Херсон); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-психологічні детермінанти особистісного становлення сучасної молоді» (1–3 жовтня 2003р., м.Київ – м.Луганськ); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Духовність у становленні та розвитку громадянськості особистості» (5–6 жовтня 2006р., м.Київ – м.Херсон); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Духовність у становленні та розвитку особистості” (18–19 жовтня 2007р., м.Київ – м.Кам’янець-Подільський).

Публікації. Результати дослідження відображено у дев’яти наукових працях, з них вісім у збірках наукових праць, одна у науковому журналі. Із дев’яти статей – п’ять статей у матеріалах Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних літературних джерел (209 найменувань). Основна частина викладена на 173 сторінках. Робота містить 29 таблиць (17 сторінок), 6 рисунків (3 сторінки) та 13 додатків (31 сторінка).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та доцільність дослідження обраної проблеми, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет, подано методи дослідження. Викладено наукову новизну, практичне значення, наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі «Теоретичні проблеми соціально-психологічних очікувань у науковій літературі та практиці» на базі узагальнення літературних даних і відповідного теоретичного аналізу розкрито соціально-психологічну сутність проблеми дослідження, розглянуто соціально-психологічні очікування як складову самосвідомості особистості і як феномен міжособистісної взаємодії у малій групі.

Вивчення наукової літератури показало, що низка понять: „очікування”, „соціальні очікування”, „сподівання”, „експектації”, „нормативні очікування”, „самоочікування”, „колективні очікування”, „рольові очікування”, „рефлексивні очікування”, „ймовірні очікування”, „латентні очікування” – не можуть бути тотожними поняттю „соціально-психологічні очікування”, оскільки здатні тільки доповнювати чи підкреслювати певну грань соціально-психологічних очікувань.

На основі теоретичного аналізу **соціально-психологічні очікування** визначено як суб’єктивні орієнтації члена міжособистісної взаємодії стосовно того, як оцінюють його члени малої групи та на яку, у зв’язку з цим, поведінку від нього сподіваються. Виявлено, що такі орієнтації учасника міжособистісної взаємодії значною мірою детерміновані його самооцінкою, домаганнями, настановленнями.

Проблеми самосвідомості досліджувалися багатьма науковцями, як вітчизняними (М.Й.Боришевський, В.О.Васютинський, О.Є.Гуменюк, Г.С.Костюк, К.О.Островська, М.В.Савчин, Т.М.Титаренко, С.П.Тищенко, П.Р.Чамата, Т.М.Яблонська), так і зарубіжними (Р.Бернс, В.Джемс, Т.Шибутані). На думку багатьох вчених (І.С.Кон, О.М.Леонтьєв, В.В.Столін, С.Л.Рубінштейн, І.І.Чеснокова та ін.), самосвідомість є своєрідною формою свідомості, яка полягає в пізнанні людиною самої себе та ставленні до себе.

Результати інтеграційної роботи в сфері самопізнання, з одного боку, і в сфері емоційно-ціннісного ставлення – з іншого, об’єднуються в особливе утворення самосвідомості особистості – в її самооцінку. Самооцінка є одним із елементів настановлень Я-концепції (Р.Бернс).

Домагання виступають своєрідною проекцією самооцінки назовні в ситуації вибору. Соціально-психологічні очікування через домагання здійснюють вплив на самооцінку.

Соціально-психологічні очікування виконують регулятивну функцію між «внутрішнім» тиском ідеального «Я» з одного боку, та з іншого – вимогами, сподіваннями, прогнозами оточення, насамперед значущих інших.

Ототожнення своєї поведінки із поведінкою значущих інших – один із найпростіших шляхів розуміння іншої людини (М.Й.Боришевський, Дж. Мід, І.С.Кон, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко). Сукупність очікуваних оцінок і думок значущих інших є першою групою настановлень в міжособистісному оцінюванні (О.О.Кронік) та індивідуальною формою репрезентації в свідомості особистості групових норм (М.І.Бобнєва).

У міжособистісній взаємодії у малій групі, яка є об'єктом нашої уваги, можуть виникати суперечності між соціально-психологічними очікуваннями осіб та реальними проявами їхньої поведінки. Це можна пояснити тим, що очікування можуть виступати як суб'єктивні ціннісні орієнтації, які визначають стратегію життя індивіда (К.О.Абульханова-Славська), а поведінка, що спостерігається нами, носить ситуативний характер. Однак, не варто забувати, що саме через створення образу позитивних дій, через навчально-виховні впливи ми можемо формувати адекватні змістові та динамічні характеристики соціально-психологічних очікувань і вести мову про оптимізацію їх розвитку.

Отже, соціально-психологічні очікування – вельми складний феномен наукового аналізу, оскільки, з одного боку, є складовою самосвідомості особистості, а з іншого – складним психологічним утворенням у контексті міжособистісної взаємодії малої групи.

Проведений теоретичний аналіз свідчить про те, що проблема соціально-психологічних очікувань, зокрема у групі курсантів, залишається недостатньо вивченою. Під таким кутом зору є правомірним проведення нашого дослідження, яке є спробою вивчення психологічного змісту соціально-психологічних

очікувань, виокремлення критеріїв та рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань і здійснення оптимізації їх розвитку.

У другому розділі «Соціально-психологічні очікування в міжособистісній взаємодії у групах курсантів» обґрунтовано концепцію і вибір методик констатуючого етапу дослідження, наведені емпіричні результати дослідження рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів та розглянуто залежність міжособистісної взаємодії групи курсантів від специфіки соціально-психологічних очікувань; проведено кореляційний аналіз отриманих даних та дано характеристику вибірки. Констатуючим експериментом охоплено вісім груп курсантів, по дві групи кожного року навчання, загальною кількістю 190 осіб.

Реалізація системного підходу до вивчення соціально-психологічних очікувань передбачала виокремлення певних критеріїв оцінки рівнів їх розвитку. Такими критеріями в нашому дослідженні виступили: самооцінка (C), рівень домагань (D), коефіцієнт очікувань (E) та рівень адекватності самоочікувань (A).

Показники критеріїв соціально-психологічних очікувань були проранговані. Високі значення позначалися $C_v; D_v; E_v; A_v$, середні – $C_c; D_c; E_c; A_c$, низькі – $C_n; D_n; E_n; A_n$. Рівень сформованості соціально-психологічних очікувань – це не математична сума критеріїв, а складне психологічне утворення, в якому вищезазначені критерії знаходяться в органічній єдності, а поділ і виокремлення критеріїв є дією вельми умовною. Ми отримали теоретично 81 варіант поєднання показників критеріїв соціально-психологічних очікувань, а експериментально – 39. Проаналізувавши критерії, змістові характеристики, вивчивши кожен варіант поєднання критеріїв соціально-психологічних очікувань, ми здійснили нормативно-критеріальний розподіл і отримали три рівні сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів: низький, середній та високий. Курсанти з високим рівнем очікувань чітко орієнтуються у соціально-психологічних очікуваннях інших стосовно себе, здатні адекватно сприймати і відображати плин подій курсантського життя. Налаштовані на успіх, розраховують свої сили і вміють зіставити свої зусилля з цінністю досягнутого. Носії середнього рівня добре орієнтуються у очікуваннях інших стосовно себе,

володіють більш-менш чіткими уявленнями про очікуваний перебіг подій. Такі курсанти у міжособистісній взаємодії і спілкуванні здатні йти на компроміс, вміють узгоджувати власні інтереси з інтересами інших. Курсанти з низьким рівнем очікувань недостатньо орієнтуються у соціально-психологічних очікуваннях інших стосовно себе; володіють наближеними уявленнями про варіанти очікуваних виборів своїх одногрупників. У міжособистісній взаємодії орієнтуються на себе, власні думки, інтереси, нехтуючи інтересами інших курсантів.

Проведене дослідження показало, що 14,2% курсантів мають високий рівень, 74,7% – середній рівень і, відповідно, 11,1% курсантів – низький рівень сформованості соціально-психологічних очікувань.

Встановлено статистичну достовірність відмінностей між показниками, на підставі яких виокремлені рівні сформованості соціально-психологічних очікувань за U-критерієм Манна-Уїтні ($p \leq 0,01$).

У всіх восьми досліджуваних групах констатуючої вибірки спостерігається позитивний кореляційний зв'язок ($p \leq 0,05$) рівня сформованості соціально-психологічних очікувань і коефіцієнта якості знань, але у п'яти він є значущим ($r_{semm} = 0,43 - 0,74$). Навчально-професійна та службова діяльність курсантів, проживання в казармах спонукає їх багато часу контактувати між собою, взаємодіяти. У навчальних планах переважає кількість практичних занять з таких дисциплін: основи слідчої діяльності, тактична підготовка, криміналістика, вогнева підготовка, стрілецька підготовка, фізична підготовка, – де результати успішності залежать від злагоджених дій двох, трьох і більше учасників взаємодії. Саме ці злагоджені дії, вміння орієнтуватися в окремій ситуації на очікування учасників взаємодії, впливають на якісні показники знань. Відповідно, рівень сформованості соціально-психологічних очікувань буде кардинально змінювати якісні характеристики міжособистісної взаємодії у групі курсантів, а також впливатиме на якість та рівень знань курсантів.

Розкрито змістові характеристики та рівні сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів на кожному році навчання. На першому році

навчання важливе значення для курсанта має адаптація до навчально-професійної та службової діяльності, перебіг якої впливає як на рівень соціально-психологічних очікувань курсанта, так і на результати його діяльності. Високий рівень соціально-психологічних очікувань сприяє ефективному перебігу адаптаційного процесу, утворенню в групі сприятливого соціально-психологічного клімату, а також є необхідною передумовою високого ступеня ціннісно-орієнтаційної єдності групи курсантів. У курсантів другого року навчання вищі значення низького рівня сформованості соціально-психологічних очікувань, порівняно з курсантами першого року навчання, – явище цілком закономірне. Це можна пояснити тим, що у даних респондентів актуальним є процес персоналізації, пов'язаний з юнацьким максималізмом. Це явище яскраво простежується на другому курсі і зумовлюється ретрансляцією навчально-виховного процесу, що й допомагає курсантам усвідомити себе як цінність. Курсанти пригадують і переживають ті епізоди своєї діяльності, які для них є найбільш значущими. Це – своєрідний елемент егоцентричності особистості, який негативно позначається на рівні сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів другого року навчання. У курсантів третього року навчання стабілізується статусно-рольова ієрархія групи, набувають якісного рівня показники ціннісно-орієнтаційної єдності групи як колективу, мають місце стабільні, сформовані групові норми, звичаї, традиції. Всі ці соціально-психологічні чинники позитивно впливають на рівень сформованості соціально-психологічних очікувань курсанта. На початку четвертого року навчання стабілізуються ті мікрогрупи, які були утворені на другому-третьому роках навчання. Групи четвертого курсу характеризуються сталою статусно-рольовою ієрархією, сформованими показниками ціннісно-орієнтаційної єдності групи як колективу, апробацією міжособистісних взаємин впродовж тривалого терміну, сформованими груповими нормами, звичаями, традиціями. Це позитивно впливає на рівень сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів. Однак, впродовж останнього семестру (виробничої практики на майбутніх робочих

місцях) випускного курсу, мають місце дестабілізаційні прояви в міжособистісних взаєминах курсантів.

Вивчення психологічних особливостей соціально-психологічних очікувань курсантів дало змогу визначити основні орієнтири формувального етапу дослідження, обґрунтувати концепцію, створити його методику, спрямовану на оптимізацію розвитку рівнів соціально-психологічних очікувань у групі курсантів.

У третьому розділі «Психологічні засади оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань» описано комплексну програму оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань курсантів, виявлено характер взаємозв'язку міжособистісної взаємодії із специфікою соціально-психологічних очікувань курсантів, інтерпретовано результати дослідження соціально-психологічних очікувань у групі курсантів.

Програма передбачала поєднання психотерапевтичних методів, прийомів та засобів, соціально-психологічний тренінг, психокорекційні впливи, загальною кількістю 68 годин аудиторних групових занять та 47 годин індивідуальних консультацій. Реалізація програми здійснювалася впродовж чотирьох місяців. Формувальним експериментом охоплено три групи курсантів I – III курсів загальною кількістю 69 осіб та 11 офіцерів. Вибір груп здійснювався випадково.

Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань здійснювалася завдяки рефлексії, ідентифікації, ототожненню, самоаналізу, порівнянню суб'єкта з іншими суб'єктами навчально-професійної та службової діяльності. Розширення та поглиблення когнітивної складової, диференціація образу-Я сприяли змінам у ставленні до себе та до інших учасників міжособистісної взаємодії, що позначалося на діях, вчинках, поведінці курсантів. Оптимізація здійснювалася завдяки рефлексії, яка по суті «обслуговує» становлення самооцінки як здатності суб'єкта аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі формувати відповідні регуляторні системи.

Оптимізація соціально-психологічних очікувань реалізовувалася через самопізнання та самотворення особистості. Самопізнання, як процес, відбувається

на двох рівнях. Перший рівень характерний тим, що мають місце форми порівняння, ототожнення, зіставлення курсантом самого себе з іншими курсантами, суб'єктами навчально-професійної та службової діяльності, що забезпечується такими методами як самосприймання і самоспостереження. Другий – вищий рівень самопізнання – має місце, коли курсант оперує готовими знаннями про себе і здатний порівнювати себе у межах системи «Я–Я», тобто із самим собою. Досягнення такого рівня самопізнання можливе завдяки самоосмисленню і самоаналізу. Якісні зміни, які мали місце в результаті формувальних, психокорекційних, розвивальних впливів, сприяли усвідомленню курсантами унікальності і неповторності свого «Я», що створювало підґрунтя для адекватної самооцінки, адекватного рівня домагань і позитивного ставлення як до самого себе, так і до інших учасників взаємодії.

Підвищуючи компетенцію в спілкуванні курсантів, ми тим самим розширювали дійові можливості курсанта, змінювали його взаємини з оточуючими. Курсант, оволодіваючи можливістю спрямовувати дії інших учасників взаємодії, впливає на навколишнє середовище. Всі ці зміни в поведінці курсанта у міжособистісній взаємодії спонукають до змін в його самосвідомості, котрі, в свою чергу, змінюють поведінку і його ставлення до інших людей.

У курсантів з неадекватною самооцінкою та домаганнями, в міру усвідомлення ролі та місця інших курсантів у своєму житті, формується ціннісне ставлення до інших, що забезпечує подолання як егоцентричних, так і тривожних, замкнених тенденцій у спілкуванні та міжособистісній взаємодії; зростає значення конструктивної активності, рефлексії та емпатії.

Значна увага у роботі з курсантами приділялася аналізу їх взаємин з навколишніми, поглибленню розуміння ролі значущих інших у своєму житті, усвідомленню свого місця серед них, підвищенню їхньої соціальної компетенції.

Ефективність комплексної програми оцінювалась на основі контрольного зрізу, за допомогою якого з'ясовувались якісні та кількісні зміни, що відбулися у самосвідомості курсанта, а також у сфері його міжособистісних взаємин з однокурсниками та офіцерами.

Порівняємо рівні сформованості соціально-психологічних очікувань учасників експериментальної та контрольної груп до і після проведення формувального експерименту (табл.1).

Таблиця 1

Рівні сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів

Рівень соціально-психологічних очікувань	Експериментальна група	
	до експерименту	після експерименту
	%	%
високий	7,1	31,9
середній	78,6	63,8
низький	14,3	4,3
Рівень соціально-психологічних очікувань	Контрольна група	
	до експерименту	після експерименту
	%	%
високий	16,4	17,8
середній	72,6	68,5
низький	11,0	13,7

Аналіз представлених у табл.1 даних показує, що 24,8% досліджуваних експериментальної групи піднялися на високий рівень сформованості соціально-психологічних очікувань, і це засвідчує, що проведена нами робота, яка спрямована на оптимізацію розвитку очікувань в міжособистісній взаємодії у групі курсантів, виявилась досить результативною. У контрольній групі покращення кількісних та якісних показників рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань було незначним.

За допомогою Т-критерія Ф.Вілкоксона ми переконалися, що значущість зрушень в експериментальній групі є суттєвою ($p \leq 0,05$), що засвідчує ефективність формувального впливу, а зміни, що відбулися у контрольній групі, є незначними ($p \geq 0,05$).

Встановлено покращення показників всіх критеріїв соціально-психологічних очікувань експериментальної групи на контрольному етапі дослідження. За допомогою *t*-критерія Стьюдента визначено, що у всіх взводах експериментальної та контрольної груп мали місце незначні зміни ($p \geq 0,05$) рівня адекватності самооцінки та рівня адекватності домагань. Це пояснюється тим, що

самооцінка та рівень домагань – базові складові самосвідомості особистості курсанта, які мають високу асиміляційну здатність і мало піддаються формувальним змінам за короткий проміжок часу. У всіх взводах експериментальної групи мали місце суттєві позитивні зміни ($p \leq 0,01$) коефіцієнта очікувань та рівня адекватності самоочікувань, на відміну від контрольної групи, де зміни цих критеріїв були незначними ($p \geq 0,05$). Коефіцієнт очікувань та рівень адекватності самоочікувань значною мірою пов'язані з когнітивною складовою соціально-психологічних очікувань, позитивні зміни якої, через рефлексивність, самопізнання, зумовили значне підвищення показників зазначених вище критеріїв.

Порівняння коефіцієнта якості знань досліджуваних експериментальної та контрольної груп дало можливість визначити міру ефективності показників навчально-професійної та службової діяльності у контексті оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань (табл.2).

Таблиця 2

Показники коефіцієнта якості знань курсантів експериментальної та контрольної груп

Коефіцієнт якості знань	Експериментальна група	
	до експерименту	Після експерименту
	%	%
високий	37,1	42,0
середній	45,7	47,8
низький	17,2	10,2
Коефіцієнт якості знань	Контрольна група	
	до експерименту	Після експерименту
	%	%
високий	43,8	43,8
середній	43,8	46,6
низький	12,4	9,6

У всіх групах курсантів, що увійшли до експериментальної вибірки, відбулися позитивні зміни коефіцієнта якості знань. За допомогою *t*-критерія Стьюдента визначено, що у курсантських взводах другого та третього років навчання, що входили до експериментальної групи, мали місце суттєві позитивні

зміни ($p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$), а у взводі курсантів першого року навчання – зміни позитивні, але незначні ($p \geq 0,05$). Таким чином, впровадження комплексної програми оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань суттєво покращило змістові характеристики міжособистісної взаємодії у групі, стабілізувало соціально-психологічний клімат групи, підвищило ефективність навчально-професійної та службової діяльності курсантів, забезпечило формування високого рівня саморегуляції поведінки курсанта та створило сприятливі умови для становлення особистості офіцера-правоохоронця.

ВИСНОВКИ

1. Соціально-психологічні очікування виступають первинною складовою процесу саморегуляції поведінки, який детермінований як внутрішніми утвореннями, котрі в інтегрованій формі складають структуру самосвідомості, так і зовнішніми чинниками, котрі дають можливість особистості в процесі міжособистісної взаємодії перманентно здійснювати соціальну апробацію своєї поведінки.

Змістові характеристики, критерії та рівень сформованості соціально-психологічних очікувань впливають на міжособистісну взаємодію групи курсантів, стабілізують соціально-психологічний клімат групи, підвищують результати навчально-професійної та службової діяльності курсантів, зокрема, позитивно впливають на коефіцієнт якості знань, що і підтверджує гіпотези нашого дослідження.

2. Визначено критерії соціально-психологічних очікувань: рівень адекватності самооцінки, рівень домагань, коефіцієнт очікувань та рівень адекватності самоочікувань. Виокремлено три рівні сформованості соціально-психологічних очікувань: **низький** – характеризується неадекватними самооцінкою та рівнем домагань, наближеними уявленнями про очікуваний перебіг подій; **середній**, якому притаманні скоріше адекватні самооцінка та рівень домагань, хоча має місце незначна тенденція до завищення самооцінки, більш-

менш чітка орієнтація в соціально-психологічних очікуваннях інших стосовно себе; **високий**, для якого характерна адекватна самооцінка, чітка орієнтація в соціально-психологічних очікуваннях інших стосовно себе, здатність адекватно сприймати і відображати плин подій курсантського життя.

3. Виявлено, що на першому курсі оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань сприяє ефективній адаптації курсантів, на другому – створює сприятливі умови для виникнення групових норм, звичаїв, традицій, на третьому – значною мірою впливає на підвищення якісних змістових характеристик міжособистісної взаємодії та сприяє ефективному перебігу процесу професіоналізації, а на четвертому курсі – спричиняє позитивний вплив на стабілізацію тих мікрогруп, які були утворені на другому-третьому роках навчання.

4. Експериментально підтверджено, що рівень сформованості соціально-психологічних очікувань позитивно корелює з результатами навчально-професійної та службової діяльності. Це зумовлено, в першу чергу, специфікою навчально-виховного процесу. У навчальних планах курсантів переважає кількість практичних занять, де результати успішності залежать від злагоджених дій двох, трьох і більше учасників взаємодії. Саме ці злагоджені дії, вміння орієнтуватися в певних ситуаціях на очікування учасників взаємодії, впливають на якісні показники знань. Узгоджені дії оперативної, слідчої групи в контексті навчально-професійної підготовки впливають на командний результат, що взаємозумовлює зв'язок рівня сформованості соціально-психологічних очікувань та міжособистісної взаємодії групи курсантів. Відповідно, рівень сформованості соціально-психологічних очікувань кардинально змінює якісні характеристики міжособистісної взаємодії у групі курсантів, а також впливає на якість та рівень знань курсантів.

5. Психологічні засади оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань склали: теоретико-методологічні положення, верифікована система принципів, механізми, методи, прийоми, на основі яких створена комплексна програма, що сприяла покращенню ставлення курсантів до навчально-

професійної та службової діяльності, підвищувала показники коефіцієнта якості знань, а також рівня соціальної компетентності та розсудливості. Впровадження комплексної програми суттєво покращило змістові характеристики міжособистісної взаємодії, стабілізувало соціально-психологічний клімат групи, підвищило показники навчально-професійної і службової діяльності, сприяло формуванню високого рівня саморегуляції поведінки особистості курсанта.

Проведене нами дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми соціально-психологічних очікувань у групі курсантів. Зокрема, потребує подальшого теоретичного осмислення та експериментального дослідження гендерний аспект соціально-психологічних очікувань у контексті міжособистісної взаємодії; недостатньо вивченими залишаються соціально-психологічні очікування лідера групи курсантів, що й становить перспективу нашого наукового пошуку.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

1. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування лідера як чинник взаємодії з групою курсантів вищого військового навчального закладу // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Т.І. – Ч.8. – С. 242–246.
2. Попович І. С. Феномен ціннісно-орієнтаційної єдності в групі курсантів // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Т. VI. – Ч 5. – С. 203–209.
3. Попович І. С. Соціально-психологічні особливості взаємин у групі курсантів вищого військового навчального закладу та їх динаміка // Актуальні проблеми практичної психології в системі освіти: Зб. наук. пр. – Херсон, 2003. – С. 122–125.
4. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування в адаптаційному процесі курсантів // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. – К., 2003. – Т. V. – Ч. 2. – С. 188–193.

5. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування у контексті ціннісних орієнтацій особистості курсанта // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. – К., 2003. – Т.V. – Ч.5. – С. 245–250.
6. Попович І. С. Проблема соціально-психологічних очікувань в науковій теорії та практиці // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – №5. – С. 8–13.
7. Попович І. С. Патерни актуалізації міжособистісної взаємодії групи курсантів // Наук. зап. Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України: Зб. наук. пр. – К., 2006. – В. 25. – С. 384–391.
8. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування в міжособистісній взаємодії малої групи // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. – К., 2006. – Т.VIII. – В.7. – С. 259–268.
9. Попович І. С. Самоочікування в міжособистісній взаємодії групи курсантів // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. – К., 2007. – Т.IX. – Ч.6. – С. 326–334.

АНОТАЦІЇ

Попович І.С. Соціально-психологічні очікування в міжособистісній взаємодії у групах курсантів вищих навчальних закладів МВС України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Інститут соціальної та політичної психології АПН України, Київ, 2008.

Дисертацію присвячено дослідженню рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів в міжособистісній взаємодії у навчально-професійній та службовій діяльності. У роботі теоретично обґрунтовано та експериментально виявлено взаємозалежність ефективності міжособистісної взаємодії у групі та специфіки соціально-психологічних очікувань її членів. Виокремлено рівні сформованості соціально-психологічних очікувань на основі низки критеріїв як самосвідомості особистості курсанта, так і сфери його

міжособистісних взаємин. Розроблено комплексну програму оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань курсантів.

Ключові слова: соціально-психологічні очікування, самоочікування, самосвідомість, міжособистісна взаємодія, самооцінка, домагання, рівні сформованості соціально-психологічних очікувань.

Попович І.С. Социально-психологические ожидания в межличностном взаимодействии в группах курсантов высших учебных заведений МВД Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. Институт социальной и политической психологии АПН Украины, Киев, 2008.

Диссертация посвящена исследованию взаимозависимости эффективности межличностного взаимодействия в группе и специфики социально-психологических ожиданий её членов. В работе теоретически обоснована и экспериментально установлена зависимость эффективности межличностного взаимодействия, показателей учебно-профессиональной и служебной деятельности от уровня ожиданий. Определены критерии социально-психологических ожиданий и на их основании выделены уровни сформированности социально-психологических ожиданий курсантов. Разработана и апробирована комплексная программа оптимизации развития социально-психологических ожиданий.

В исследовании осуществлён ретроспективный анализ проблемы социально-психологических ожиданий: понятие, сущность, становление и развитие. Раскрыты социально-психологические ожидания как составляющая самосознания личности, определена взаимосвязь с такими компонентами как самооценка, притязания, Я-образ, Я-концепция. Рассмотрены социально-психологические ожидания как феномен межличностного взаимодействия в малой группе.

В работе обосновывается концепция и методики констатирующего этапа исследования. Определены критерии социально-психологических ожиданий: коэффициент ожиданий, уровень адекватности самоо ожиданий, самооценка и уровень притязаний. Проведён корреляционный анализ полученных данных и представлена их теоретическая интерпретация.

Экспериментальные данные показали, что наиболее распространёнными причинами, которые обуславливают низкие показатели социально-психологических ожиданий, являются неадекватность самооценки и уровня притязаний, неумение поставить себя на место другого, несформированность навыков конструктивного взаимодействия, общения, что, в свою очередь, дезадаптирует поведение и снижает эффективность межличностного взаимодействия, учебно-профессиональной и служебной деятельности. Установлена тесная корреляционная связь коэффициента ожидания и социометрического, экспертометрического статуса, самооценки, уровня притязаний курсанта, а также его самоо ожиданий в соответствии с самооценкой и уровнем притязаний. Экспериментально определена корреляционная связь уровней сформированности социально-психологических ожиданий и коэффициента качества знаний.

Установлены ведущие факторы учебно-профессиональной и служебной деятельности курсантов на каждом курсе обучения.

В исследовании представлена комплексная программа оптимизации развития социально-психологических ожиданий курсантов.

Внедрение комплексной программы привело к существенному улучшению содержательных характеристик межличностного взаимодействия, стабилизации социально-психологического климата группы, повышению показателей учебно-профессиональной и служебной деятельности, способствовало формированию высокого уровня саморегуляции поведения личности курсанта.

Ключевые слова: социально-психологические ожидания, самоо ожидания, самосознание, межличностное взаимодействие, самооценка, притязания, уровни сформированности социально-психологических ожиданий.

Popovitch I.S. Social and psychological expectations in personality interaction within the groups of cadets of higher educational institutions of The Ministry of Internal Affairs of Ukraine. - Manuscript.

The dissertation for applying for the candidate of psychological sciences degree in specialty 19.00.05 – social psychology; psychology of social work.

The Institute of Social and Political Psychology of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2008.

The dissertation is devoted to research the levels of the formation of social and psychological expectations of cadets in personality interaction in studying and service activity.

In work are theoretically proved and experimentally determined the interdependence of efficiency of personality interaction within a group from specificity of social and psychological expectations of its members. The complex program of optimization of the development of social and psychological expectations of cadets are developed.

Key words: social and psychological expectation, self-expectation, consciousness, personality interaction, self-estimation, achievement, levels of formation of social and psychological expectations.